

VILÁG- TÖRTÉNET

6. (38.) évfolyam 2016. 4.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **TÚRÓCZI TAMÁS**
A SPANYOL EXPANZIÓ LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI JAPÁNBAN
- **MARÍA DEL MAR MUÑOZ GONZÁLEZ**
A PITAJA, A SÁRKÁNYGYÜMÖLCS SZEREPE
A JEZSUITA MISSZIÓK IDEJÉN A KALIFORNIAI-FÉLSZIGETEN
- **MONOSTORI TIBOR**
AZ ÚJVILÁG VÉGSŐ MEGHÓDÍTÁSA
- **SZABÓ-ZSOLDOS GÁBOR**
TENDENCIÁK NAGY-BRITANNIA DÉL-AFRIKAI
GYARMATPOLITIKÁJÁBAN
- **SZILÁGYI MAGDOLNA**
UTAZÁSOK SZENT MÁRTON NEVÉBEN
- **SZEMLE**
JAKÓ KLÁRA, PÉTERFI BENCE, GYÓNI GÁBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Bottoni Stefano, Farkas Ildikó,
Katona Csaba, Martí Tibor,
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

6. (38.) évfolyam 2016. 4.

TARTALOM

Távol s mégis közel. Az európai civilizáció esélyei a gyarmatvilágban	499
<i>Tanulmányok</i>	
Túróczi Tamás: A spanyol expanzió lehetőségei és korlátai Japánban, 1543–1640	503
María del Mar Muñoz González: A pitaja, a sárkánygyümölcs szerepe a jezsuita missziók idején a Kaliforniai-félszigeten, 1697–1768	527
Monostori Tibor: Az Újvilág végső meghódítása. Az <i>Araukánok könyve</i> Spanyolországban	547
Bán Mónika Edina: Emblémák és más elmésségek Mexikó barokk irodalmában. A társadalom és a kultúra kölcsönhatása Mexikóban a 16–17. században	571
Szabó-Zsoldos Gábor: Tendenciák Nagy-Britannia dél-afrikai gyarmatpolitikájában, 1846–1881	585
Semsey Viktória: Gabriel Carrasco argentin statisztikus feljegyzései latin-amerikai és európai útjáról	611
<i>Visszhang</i>	
Szilágyi Magdolna: Utazások Szent Márton nevében. Zarándoklat, kulturális turizmus, örökségvédelem	629
<i>Szemle</i>	
Hogyan románosodott el Románia? (Jakó Klára)	641
Aki másnak árkot ás, avagy egy nagy beruházás forrásai (Péterfi Bence)	652
A kolonizáció mint történelmi jelenség (Gyóni Gábor)	655

A kolonizáció mint történelmi jelenség¹

A jelenlegi oroszországi történetírás egyik legeredetibb képviselője a jekatyerinburgi Andrej Vlagyimirovics Golovnyov történész-antropológus. 2009-ben, nagy visszhangot kiváltó, *A mozgás antropológiája (Észak-Eurázsia őstörténete)* című művével újraindította a kolonizációval kapcsolatos diskurzust, amely az orosz historiográfiában nagy múltra tekint vissza.² Hat évet kellett várni az újabb könyvre (*A kolonizáció jelensége*), amely kronológiailag és tematikailag is *A mozgás antropológiája* folytatásának tekinthető. *A mozgás antropológiája* még inkább őstörténeti jellegű munka volt, mely a Rusz korai történetével zárult. *A kolonizáció jelensége* már az orosz történelem egy sajátos, régi historiográfiai alapokra visszanyúló, de mégis eredeti, önálló koncepcióját adja.

A kolonizációs paradigma nemcsak Oroszországban, hanem az Egyesült Államokban is nagy hagyományra tekint vissza (lásd például Frederick Jackson Turner *frontier*-tézisét), azonban a 20. század második felében ez az elmélet, úgy tűnik, idejét múlttá vált. A két szuperhatalom, az USA és a Szovjetunió egyaránt kolonizációellenes elveket hirdetett, a kolonizációt a múlt bűnei között tartották számon. Holott az emberiség története tulajdonképpen a kolonizáció története (mióta a Homo sapiens kiindult Afrikából, fajunk legalább annyira mobilis, mint sapiens). Ennek alátámasztására a könyvben fejezeteket olvashatunk az Oroszországot is érintő ókori görög és a kora újkori angol kolonizációról.

Az újkorban a birodalmi központok (metropóliák) gyakran az egykori kolóniákból alakultak ki. Így történt ez Nagy-Britannia esetében is, amely sokáig római, majd dán, normann kolóniának számított; de a modern Oroszország magját alkotó Moszkva is kezdetben a tatár Arany Horda „gyarmata” volt. Az egykori kolóniából kinövő angol (brit) birodalom legfőbb szervezési alapja a „törvényesség” eszméje volt: az ember és ember közötti viszonyrendszer kodifikálása jelentette a „társaság feletti kontroll” angol modelljét. Az angol világkép a törvények szabják meg, a fizikától kezdve a sporton át az emberi kapcsolatokig szinte mindent a törvények, regulák rendszere szabályoz (a múltban például sok helyen játszottak labdával, de először az angolok kodifikálták a szabályokat, ebből lett a futball). A Brit Birodalomra is érvényesek voltak az általában a birodalmi politikára jellemző elemek, mint például emberek tömeges deportálása – a rabszolga-kereskedelem révén –, s ezáltal a birodalom néprajzi képének megváltoztatása, illetve a – jelen esetben keresztény, fehér – felsőbbrendűség eszméje. A Brit Birodalom kolóniája volt kezdetben a 13 észak-amerikai állam, mely ugyanúgy gyarmatból vált birodalmi központtá, mint egykor Anglia, s elődjétől örökölte a

1 Головнёв, Андрей Владимирович: *Феномен колонизации*. Екатеринбург: Институт истории и археологии Уральского отделения Российской академии наук, 2015. 592 p.

2 Головнёв, А. В.: *Антропология движения (древности Северной Евразии)*. Екатеринбург, 2009.

„jogrend uralmát”, s az európai („fausti”) civilizáció Oscar Spengler által is leírt ethoszát: a saját morál általános igazságnak való tekintését, annak más kultúrákra való ráerőltetését, az expanziót (legyen az politikai, gazdasági, kulturális jellegű).

A Rusz a vikingek „nordikus”, folyami magisztrált kultúrájából nőtt ki, a skandináv ruszok és a keleti szlávok kooperációjából. E kooperáció központja északon, a Ladoga-tó környékén és Novgorodban volt. Novgorod kezdte meg az orosz Észak és az Urál kolonizációját, aminek eredményeképpen az „orosz civilizáció” nordikus jellege további impulzusokat kapott. Novgorod és az általa képviselt fejlődési alternatíva a Moszkva elleni harcban bukott el (1478).

Moszkva az északkeleti, a 12. században regionális nagyhatalommá váló Kljazmaparti Vlagyimir örököse. A tatárjárás után Kijev helyett a tatár Szaraj lett a Rusz „fővárosa”, az Arany Horda a hatalom legitimitásának forrása, a nagyfejedelmek uralkodóból szolgálókká váltak. A tatárjárás geopolitikai értelemben átrendezte Kelet-Európa képét. A birodalmi metropóliák és kolóniák áthelyeződtek. „Dzsocsi ulusza” kolóniából metropóliává vált (Arany Horda), a Rusz viszont metropóliából kolónia lett. Az Arany Horda erősen centralizált hatalmi modellt működtetett, minden hatalmi kérdés a fővárosban, a központban dőlt el.

A 13. században a Rusz útjai is szétváltak. Északon Alekszandr Nyevszkij politikája a tatárokkal való együttműködést választotta, délnyugaton a halicsi Danyiil Romanovics, bízva egy esetleges nyugati szövetségben, megkísérelt valamiféle ellenállást (sikertelenül). Délnyugaton mindenesetre a litván–lengyel–magyar hatás is erősebb volt, ennek révén a tatár „ordizmus” itt mérsékeltebben jelentkezett.

A tatároknak való behódolás politikáját a moszkvai Ivan Kalita (1325–1340) a végletekig vitte. Moszkva, az egykori kolónia azonban maga is metropóliává vált III. Iván (1462–1505), majd IV. Iván (1547–1584) uralma idején. Moszkva részben az egykori metropólia jegyeit másolta, különösen IV. Iván idején vált feltűnővé az orosz–tatár „összefonódás”. IV. Iván fölvette a cár titulust, ami Batu óta a Horda kánjait jelentette az orosz terminológiában, országa részévé tette a tatár Kazanyt, majd 1575-ben a Rusz fejedelmévé nevezte ki a kaszimovi tatár Szain-Bulatot (azaz Szemjon Bekbulatovicst). IV. Iván sorra osztogatta a tisztségeket a tatároknak és hajtotta keresztvíz alá a tatár elitet (a megkeresztelkedés jelen esetben hatalmi aktus volt). IV. Iván személyében összeforrott az orosz és a tatár tradíció: ő maga apai ágon a tatárverő, kulikovói győztes (1380) Dmitrij Donszkoj leszármazottja, anyai ágon viszont Mamaj, tehát végső soron Dzsingisz kán családjából ered! (IV. Iván anyja, Jelena Glinszkaja Mamaj tatár kántól származik. Mamaj unokája, Leksza Vitovt litván nagyfejedelem szolgálatába állt, megkapta Glinszk városát, innen a Glinszkij családnév. Vaszilij Glinszkij 1508-ban költözött Moszkóviába, s az ő lánya, Jelena lett 1526-ban III. Vaszilij felesége. Mamaj felesége a dzsingiszida Berdibek kán lánya volt, így tehát IV. Iván családfája anyai ágon valóban Dzsingisz kánig nyúlik vissza.)

Szintén a tatár hagyományokat testesítette meg Borisz Godunov, aki az Ivan Kalita idején Moszkvába költözött Cseta tatár nemes családjából származik (a Zaharija keresztény nevet fölvevtt Cseta alapította meg 1330-ban a híres koztromai Ipatyjev-monostort).

Az újjáépülő Orosz Birodalomnak perifériája lesz a korábbi központ, Kijev és környéke. A keleti szláv és a török világ sztyepei határvidékén már a 12. században megjelentek a „kóborlók” (brodnici, a szláv ’kóborolni’ igéből), a kozákok elődei (a török eredetű kozák terminus a 14. században bukkan fel). A dnyeperi, doni, azovi, tyereki kozákok a tatár–orosz „ordizmus” képviselői. A 17. század elején a birodalmi központ összeroppant („zavaros időszak”) – eljött a periféria ideje. (Golovnyov itt Szvák Gyula kutatásaira hivatkozva a 17. század eleji moszkvai hatalomváltásokban főszerepet játszó álcárjelenség kozák

eredetére hívja fel a figyelmet.) 1613-ban a kozákok nem jelentéktelen szerepet játszottak abban, hogy Mihail Romanovot választották cárrá (a külföldi követjelentések megerősítik, hogy Mihail Romanov mögött a kozákok álltak, és a lengyelek is egy ideig „kozákcárnak” nevezték az első Romanov uralkodót).

A 16. század közepétől angol és holland kereskedők jelentek meg az orosz Északon. Az orosz állam összeomlása idején az angolok terveket készítettek az orosz Észak keleti megszállására és gyarmatosítására. A lengyelek Moszkvából való kiűzése után viszont az angolok is elálltak tervüktől. Az újra megerősödő Oroszország ismét metropólia lett, és ezzel összefüggésben kialakult Oroszország kedvezőtlen képe Nyugaton.

Az Urál és Észak *moszkvai* kolonizálása a novgorodi eredetű Sztroganov család közreműködésével zajlott IV. Iván uralkodásától kezdve. A Sztroganovok távol Moszkvától, Szolvicegodszkából kiindulva irányították Észak „üzleti” kolonizációját, de közben saját kultúrát és „ideológiát” alakítottak ki: saját levéltáruk és könyvtáruk volt, templomokat emeltek, őslakosokat kereszteltek, kereskedtek, nyersanyagok után kutattak.

Szergej Szolovjov konceptuális megfogalmazása szerint Oroszország „határállam” Európa és Ázsia között, de olyan állam, hangsúlyozza Golovnyov, amely maga is metropólia, s amelynek természetes részei a peremvidékek (okrainák). A peremvidékek „élő határok”, s a moszkvai autokrácia még a legszélsőségesebb megnyilvánulása (IV. Iván) idején is teret engedett a szabadságnak a periférián, és ebben a paradoxonban rejlik az a mozgási energia, melynek révén Oroszország olyan könnyen és gyorsan meghódíthatta Szibériát (vagyis a metropólia javakat magába szívó magja erősen központosított, míg a periféria a szabadság tere maradt).

A metropóliák és kolóniák közötti mozgás kölcsönös. Aki hódításra indul, kitarja saját kapuit az ellenség előtt. A metropóliák kolonizálódnak, a kolóniák metropóliává válnak. A mozgás mindig kétoldalú, mint Hellasz és Róma, az Arany Horda és Moszkva vagy mostanság Európa és az egykori gyarmatok esetében (új népvándorlás).

Gyóni Gábor

CONTENTS

Far Away yet Near: The Chances of European Civilization in the Colonial World	499
<i>Studies</i>	
Tamás Túróczi: The Limits of the Spanish Expansion in Japan, 1543–1640	503
María del Mar Muñoz González: The Role of the Pitahaya, the “Dragon Fruit” at the Time of the Jesuit Missions in Lower California Peninsula, 1697–1768	527
Tibor Monostori: The Ultimate Conquest of the New World: <i>La Araucana</i> in Spain	547
Mónika Edina Bán: Emblems and Other Wittinesses in Mexican Baroque Literature: Interaction between Society and Culture in 16 th –17 th Century Mexico	571
Gábor Szabó-Zsoldos: Tendencies of Great Britain’s South African Colonial Policy, 1846–1881	585
Viktória Semsey: An Argentine Scholar in Europe and Latin America	611
<i>Echo</i>	
Magdolna Szilágyi: Travelling in the Name of Saint Martin: Pilgrimage, Cultural Tourism, Cultural Heritage Management	629
<i>Book Reviews</i>	
How was Romania „Romanianized”? (Klára Jakó)	641
The Written Sources of a Great Investment (Bence Péterfi)	652
Colonialization as a Historical Phenomenon (Gábor Gyóni)	655

SZERZŐINK

Bán Mónika Edina, PhD, középiskolai tanár, Xántus János Két Tanítási Nyelvű Középiskola • Gyóni Gábor, PhD, tudományos munkatárs, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK • Jakó Klára, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Monostori Tibor, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK • Muñoz González, María del Mar, doktorandusz, Universidad Pablo de Olavide, Sevilla • Péterfi Bence, PhD, tudományos segédmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Semsey Viktória, habilitált egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem BTK • Szabó-Zsoldos Gábor, PhD, múzeumi kulturális menedzser, MODEM Modern és Kortárs Művészeti Központ • Szilágyi Magdolna, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Túróczi Tamás, doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem BTK

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (telefon: 224-6700/624, 626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2016-os évfolyamának megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap